

Stanisław Stachowski
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

POLONIZACJA JĘZYKA ORMIAŃSKO-KIPCZACKIEGO¹

1. Przybycie Ormian do Polski

W roku 1340 zajmuje Kazimierz Wielki Ruś Czerwoną po śmierci swego krewniaka, ostatniego samodzielnie księcia Bolesława-Jerzego (zmarł 7 IV 1340 r.). W ten sposób znalazły się w granicach Rzeczypospolitej Polskiej tereny ukraińskie wraz z zamieszkującymi je Ukraińcami (Rusinami) i Ormianami. Ormianie byli przybyszami ze stepów nadczarnomorskich. Przybyli tam w roku 1062 na wezwanie księcia Izasława. Walczyli przeciwko Połowcom przez trzy lata. Po tym czasie osiedli w Kijowie, a później w Kamieńcu Podolskim (–1250 r.). W tym czasie w życiu codziennym posługiwali się językiem z rodziny języków tureckich. Jedynie w kościele używali języka starormiańskiego tzw. grabaru (zob. Barącz 1869; Stopka 2000). Po włączeniu Rusi Czerwonej do Rzeczypospolitej Polskiej zetknęli się Ormianie z językiem polskim, był to już więc drugi język słowiański, z którym mieli do czynienia, pierwszym oczywiście był staroruski, a później ruski (czyli ukraiński). Ślady obu tych języków słowiańskich są bardzo dobrze zaświadczane w zabytkach języka ormiańsko-kipczackiego. Widzimy je we fleksji, słowotwórstwie, składni, ale przede wszystkim w słownictwie.

2. Język ormiańsko-kipczacki

Ten język Ormianie, zapomniawszy swego języka ojczystego, przyswoili sobie w czasie pobytu na terenach nadczarnomorskich, ale zapisywali go swoim własnym alfabetem ormiańskim. Dla lepszego zrozumienia procesu polonizacji (ewent. ukraiinizacji) języka ormiańsko-kipczackiego warto przedstawić jego cechy charakterystyczne, tak bardzo różniące go od języków słowiańskich.

¹ Jest to rozszerzona wersja referatu pod tym samym tytułem, jaki wygłosiłem na seminarium naukowym poświęconym pamięci doc. dra hab. Józefa Reczka w dniu 17 marca 2008 r. w Sali Senackiej Collegium Novum Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Język orm.-kipcz., jak każdy z grupy języków tureckich, charakteryzuje się następującymi cechami: 1) występowanie harmonii wokalnej czyli zgodności wokalizmu elementów morfologicznych i sufiksalnych z wokalizmem wyrazu podstawowego; 2) nie rozróżnia rodzajów rzeczowników; 3) brak w nim przyimków, w części zastępują je poimki; 4) ma jeden typ deklinacji wspólny dla rzeczowników i zaimków osobowych (bez wyjątków); 5) nie zna odmiany przymiotników, chyba że przymiotnik występuje w funkcji rzeczownika; 6) czasowniki odmieniają się według jednego typu koniugacyjnego; 7) brak spójników dla budowania zdań podrzędnych, które są wyrażane odpowiednimi konstrukcjami gramatycznymi. Słownictwo orm.-kipcz. składało się z trzech warstw etymologicznych: rodzimej tureckiej (wraz z elementami mongolskimi, arabskimi i perskimi), staro-ormiańskiej (religia i prawodawstwo) oraz słowiańskiej (polskiej i ruskiej = ukraińskiej).

3. Piśmiennictwo orm.-kipczackie

Na bogate piśmiennictwo orm.-kipcz. (XVI–XVII w.) składają się: 1) dokumenty społeczne (sądowe, handlowe, kontrakty małżeńskie, testamenty); 2) dzieła historyczne (np. *Kronika polska* z I. połowy XVI w.); 3) dokumenty prawne (np. *Statut Ormian polskich* z roku 1528); 4) piśmiennictwo religijne (np. psalterze itp.); 5) dzieła leksykograficzne (por. np. *Słownik ormiańsko-kipczacki na podstawie trzech rękopisów ze zbiorów wiedeńskich* [XVII w.], opracowany przez Edwarda Tryjarskiego, Warszawa 1968–1972) i gramatyczne; 6) literatura piękna. Zabytki te stanowią duże i bardzo bogate źródło sławizmów (polonizmów i ukrainizmów) orm.-kipczackich i są ważnym źródłem dla historii języka polskiego na Kresach południowo-wschodnich. Ale dotychczas źródło to jest w małym jeszcze stopniu wykorzystane przez slawistów (Stefan Hrabec, Zofia Kurzowa, Michał Łeśiów, Stanisław Stachowski, Stanisław Urbańczyk, Antin Ivanovyč Hensiorski). Znacznie bardziej przysłużyli się wzbogaceniu naszej wiedzy o sławizmach orm.-kipcz. orientaliści (zob. np. prace Mariana Lewickiego, Jana Reychmana, Eugeniusza Słuszkiewicza, Edwarda Tryjarskiego, Aleksieja Nikołajewicza Harkawca).

4. Źródła polonizmów

Proces polonizacji języka orm.-kipczackiego w XVI–XVII w. można dobrze prześledzić na tekstach tego języka. Do jego pokazania wybrałem następujące teksty orm.-kipcz.:

a) dla XVI w. akta sądowe Ormiańskiej Gminy w Kamieńcu Podolskim z lat 1559–1567, wydane przez Timofieja Ivanowicza Grunina jako: *Dokumienty na polowieckom jazykie XVI w. (Sudiebnyje akty Kamieniec-Podol'skoj Armianskoj Obszczyny)*, Moskwa 1967 [dalej: DPJa.]. Wydanie zawiera 298 dokumentów w transkrypcji cyrylicy, a nie w oryginalnej pisowni ormiańskiej (na s. 123–227), i ich przekład na język rosyjski (s. 231–341) oraz komentarz gramatyczny (s. 343–380) i glosariusz (s. 381–424). Do wydania dołączone jest streszczenie w języku angielskim (s. 425–430). Do tych materiałów dodałem jeszcze trzy dokumenty, opublikowane

przez Jarosława Daszkiewicza i Edwarda Tryjarskiego w „Roczniku Orientalistycznym”. Są to: umowa przedślubna z roku 1583 (RO 37b: 33–38), dokumenty handlowe i spadkowe z roku 1599 (RO 39: 94–96) i urywek z *Kroniki Polskiej* z l./ XVI w. (RO 42: 5–21). Całość wybranych tekstów orm.-kipczackich liczy 108 stron;

b) dla XVII w. wykorzystałem 18 tekstów orm.-kipczackich, opublikowanych przez tych samych autorów, też w „Roczniku Orientalistycznym”. Ich układ chronologiczny jest następujący: 1609 (RO 37a: 48–49; 40: 52–53), 1610 (RO 39: 96–102), 1612 (RO 40: 53–54), 1615 (RO 37b: 49–51), 1617 (RO 36: 120–124), 1625 (RO 41: 57–63), 1626 (RO 39: 102–103, 40: 54–55), 1627 (RO 33a: 78–83), 1656 (RO 39: 103–104), 1657 (RO 38: 292–296, 40: 56), 1668 = 1669 (RO 39: 104–107) Są to bardzo drobne teksty, całość wynosi skromne 20 stron. Wszystkie artykuły zaopatrzone są w nieduże słowniczki. Z całego materiału zebrałem ok. 350 wyrazów polskich (dla XVI w. ok. 120, a dla XVII w. ok. 230) i ponad 20 wyrażeń polskich, polsko-łacińskich i polsko-orm.-kipczackich.

5. Przegląd polonizmów

Polski materiał leksykalny obejmuje wszystkie części mowy oraz wyrażenia polskie, polsko-łacińskie i polsko-orm.-kipczackie.

5.1. Rzeczowniki – Liczba zebranych rzeczowników wynosi 168 (56 + 112). Składają się na nie rzeczowniki rodzime i obcego pochodzenia (łacińskie i niemieckie). Poniżej podaję pełny ich przegląd według wieków:

a) XVI w: *adamašk'a* (1583) ‘adamaszek, kamcha’ (RO 37b: 45); *akta* (1583) ‘akta sądowe’ (RO 37b: 45); *bramk'a* (1583) ‘bartnik, taśma, galon, tylna część czepca’ (RO 37b: 45) [*< bart = bort* (Mącz. 130d/12)]; *čëpëc* (1583) ‘czepiec’ (RO 37b: 45); *čïnsç* (1566) ‘część’ (DPJa. 414); *drabina* (1559, 1560) ‘ts.’ (DPJa. 391); *fi* [= *floreni*] (1599) ‘flore(n)y’ (RO 39: 113); *furman* (1559) ‘wóz’ (DPJa. 410); *grubogran* (1583) ‘grubryn [rodzaj jedwabnej tkaniny]’ (RO 37b: 45); *jarmark* (1559) ‘ts.’ (DPJa. 394); *kamara* (1559), *komora* [1560] ‘spichlerz; komnata, izba’ (DPJa. 397); *komornik* (1560) ‘ts.’ (DPJa. 397); *konvica* [1563], *konica* [1559], *konca* (1559) ‘wiadro’ (DPJa. 397, 398); *krašenina* [1563 ~ 1564] ‘farbowana tkanina’ (DPJa. 398); *kuxna* (1559) ‘kuchnia’ (DPJa. 398); *lot* (1559) ‘miara wagi = 1/32 funta’ (DPJa. 398); *lancux* [1560] ‘ts.’ (DPJa. 398); *maentnosc* (1566), *majetnosc* (1566), *majontnosc* (1561) ‘dobra, posiadłość’ (DPJa. 398); *mama* [1563] ‘ts.’ (DPJa. 399); *moc* (1559) ‘ts.’ (DPJa. 399); *nakladlar* [1562] ‘dodatkowe wydatki’ (DPJa. 400) *< naklad* + tat. sufiks l. mn. *-lar*; *opekun* (1559) ‘ts.’ (DPJa. 401); *otpovit* (1559) ‘odpowiedź’ (DPJa. 402); *pan* (1559: DPJa. 402; 1583: RO 37b: 46) ‘ts.’; *pani* (1562: DPJa. 402; 1583: RO 37b: 46) ‘ts.’; *panna* (1583) ‘panna, panienska, dziewica’ (RO 37b: 46); *papež* (l./XVI w.) ‘ts.’ (RO 42: 19); *podstarosta* [1564–1565] ‘ts.’ (DPJa. 402); *posdel* [1563–1564] ‘pościel’ (DPJa. 403); *pot'omstvo* (1583) ‘ts.’ (RO 37b: 46); *potreba* (1560) ‘potrzeba’ (DPJa. 403); *praca* (1562) = *parca* (1562) ‘ts.’ (DPJa. 402, 403); *precva* (1560), *precsa* (1566) ‘pier(z)ca’ (DPJa. 403); *prisežnik* [1561], (1566) ‘przysiężnik’ (DPJa. 403); *radca* [1562–1563] ‘radzca’ (DPJa. 403); *rata* (1562) ‘termin’ (DPJa. 403); *ratuš* (1559) ‘ts.’ (DPJa. 403); *rok* [1561–62] ‘termin’ (DPJa. 403); *sinica* (1560) ‘sień’ (DPJa. 404); *sprava* (1599: RO 39: 118), *ysprava* (1563: DPJa. 393) ‘dzieło, sprawa’; *strona* (1559), *ystrona* (1563) ‘strona w sądzie’ (DPJa. 393, 405); *suma* (1559), *soma* (1562–1563) ‘suma’ (DPJa. 405, 406); *šabla*

(1559) 'ts.' (DPJa. 414); *šafar* [1560] 'ekonom' (DPJa. 414); *šparovanje* [1566] 'pretensja do majątku, sprawa z powodu majątku' (DPJa. 414); **šparovnik* = *yšparovnik* (1562), *šparonk* (1561) 'pretendent, ten, kto zgłasza pretensję' (DPJa. 393, 414); *talar* = *taler* (1559) 'ts.' (DPJa. 406); *t[a]/[ar]* (1599: RO 39: 119); *vačok* (1583) 'torba, worek' (RO 37b: 46) < ukr. **vacok* < pol. *wacek* (zob. Mącz. 495d2); *vina* [1562–1563] 'ts.' (DPJa. 389); *viprava* (1583) 'wyprawa ślubna, posag' (RO 37b: 46); *vojt* (1559), *pane vojte* (1559) 'pan wójt' [jako nom. sg.] (DPJa. 390, 402); *voznica* (1560) 'ts.' (DPJa. 389); **voznik* = *vznik* [1559] 'woźnica' (DPJa. 389); *ysprava* → *sprava*; *ysrona* → *strona*; *yšparovnik* → **šparovnik*; *zapis* [1559] 'ts.' (DPJa. 292); *zėznanjey* (1583) 'ogłoszenie' (RO 37b: 46); *žalost* (1561) 'zmarwienie; współczucie' (DPJa. 392); *župica* [1563–64] 'wierzchnie krótkie odzienie, żupan' (DPJa. 392; zob. Mącz. [5x]).

b) XVII w.: *afėk'tačiya* (1668) 'zyczenie' (RO 39: 109); *ak't* (1668) 'ts.' (RO 39: 109); *ak'tor* (1625) 'powód, skarżący' (RO 41: 69); *altėrk'ačiya* (1617) 'spór, kłótnia' (RO 36: 129); *antėčėsor* (1627) 'przodek' (RO 33a: 89); *bitnost* (1627) 'obecność' (RO 33a: 90); **brat: bračly* (1656) 'brat' (RO 39: 111); *čėrėmonia* (1627) 'ceremonia, uroczysty obrząd' (RO 33a: 90); *čėrograf* (1612) 'notatka, zapis z własnoręcznym podpisem' (RO 40: 61); *čina* (1625) 'cyna' (RO 41: 70); *čėpėč* (1610) 'czepiec' (RO 39: 112); *dėk'laracija* (1625) 'oświadczenie' (RO 41: 70); *dėk'rėt* (1625) 'ts.' (RO 41: 70); *djad* (1626) 'wujek' (RO 40: 61); *dobralar* (1625) 'posiadłość, bogactwa' (RO 41: 70) < pol. *dobra* + kipcz. suf. pl. *-lar*; *dobro* (1610) 'aktywa (dochodów)' (RO 39: 112); *dobro ručomiy* (1617) 'majątek ruchomy' (RO 36: 129); *doživočija* (1668) 'posiadłość dożywotnia' (RO 39: 112); *džėcič* (1626) 'następca' (RO 39: 112); *ėk'zėk'ut[o]r* (1668) 'wykonawca' (RO 39: 112); *ėlėk'čjay* (1627) 'wybory' (RO 33a: 90); *ėsėncia* (1625) 'istota' (RO 41: 70); *fask'a* (1610) 'beczka' (RO 39: 113); *fl[or]ji[n]*, *fl[lorin]* (1610) 'floreń, złoty' (RO 39: 98); *gont* (1610) 'ts.' (RO 39: 113); *gr[o]š* (1617) 'grosz' (RO 36: 129); *grunt* (1668) 'ziemia' (RO 39: 113); *intėrciza* (1609) 'umowa' (RO 40: 62); (1626) 'umowa pisemna; formalny zapis' (RO 39, z. 1); **iarmark*: 'hromničnyjarmark' (1625) 'jarmark w święto Spotkania Pańskiego' (RO 41: 70); *invėntar* (1610) 'inwentarz, opis' (RO 39: 113); *iulius* (1610) 'lipiec' (RO 39: 113); *k'alėndar* (1625) 'kalendarz' (RO 41: 70); *k'ancė[lara]* (1610) 'kancelaria' (RO 39: 114); *k'arazija* (1610) 'karazja, grube sukno wełniane' (RO 39: 114); *k'not* (1610) 'knot, lont' (RO 39: 115); *k'ollėga* (1668) 'towarzysz' (RO 39: 115); *k'onđičiya* (1615) 'warunek' (RO 37a: 57); *k'onfirmacija* (1627) 'utwierdzenie (w czynie)' (RO 33a: 90); *k'ontumacija* (1625) 'wyrok zaoczny' (RO 41: 70); *k'opay* (1610) 'kopa' (RO 39: 115); *k'rėvni*, pl. (1625) 'ts.' (RO 41: 70); *k'rok'va* (1610) 'krokiew' (RO 39: 115); *k'vit* (1625: RO 41: 70), *k'vit*, *k'vit* (1657: RO 40: 62) 'pokwitowanie'; *lidžba* (1625) 'rachunek, rozliczenie' (RO 41: 70); *legata* (1657) 'zapis testamentowy' (RO 40: 63); *lot* (1668) 'łut' (RO 39: 116); *małžunek* (1625) 'małżonek' (RO 41: 70); *manėlla* (1617) 'bransoleta' (RO 36: 130); *milosnik* (1627) 'zwolennik, miłośnik' (RO 33a: 91); *minuta* (1610) 'wyciąg (notarialny)' (RO 39: 116); *mular* (1610) 'murarz' (RO 39: 116); *nėmič* (1625) 'polski' i de-rywat z kipczackim sufiksem przysłówkowym *-ča*: *nėmičča* (1625) 'po polsku' (RO 41: 71); *obivatėl* (1627) 'ts.' (RO 33a: 91); *oblig* (1625) 'pokwitowanie' (RO 41: 71); (1627) 'pisemne zobowiązanie' (RO 33a: 91); *obligacija* (1625) 'pokwitowanie' (RO 41: 71); *odžvirniy* (1610) 'odźwierny' (RO 39: 117); *ođindostvo* (1625) 'schłudność, czystość' (RO 41: 71); *ok'rasa* (1617) 'ozdoba' (RO 36: 130); *opė[ka]* (1610) 'opieka' (RO 39: 117); *opek'un* (1656) 'ts.' (RO 39: 117); *oprač* (1610) 'bielizna' (RO 39: 117); *pačior'ka* (1668) 'pačiorki, korale' (RO 39: 117); *pak't* (1627) 'umowa, porozumienie' (RO 33a: 91); *pan*, *p[a]n* (1609) 'ts.' (RO 40: 63); *pani* (1609) 'pani, gospodyni' (RO 40: 63); *podk'omori* (1609) 'podkomorzy' (RO 40: 64); *podvoyvodzi* (1610) 'podwojewództwo' (RO 39: 118); *pomilčėnė* (1626) 'milczenie' (RO 40: 64); *pomoc'nik* (1610) 'ts.' (RO 39: 118); *postanovjėnieny* (1626) 'umowa' (RO 39: 118); *pot'rėba* (1610) 'potrzeba; trzeba' (RO 39: 118); *priviliy*, *priviyi* (1627) 'przy-

wilej' (RO 33a: 91); *pročasija* (1610) 'procesja, pochod' (RO 39: 118); *prodek* (1627) 'przodek' (RO 33a: 91); *proposicia* (1625) 'propozycja' (RO 41: 71); *protestacia* (1625) 'protest' (RO 41: 72); *provirovs* (1657) 'zarządzający dochodami szpitala, prowizor' (RO 40: 64); *ratuś* (1610) 'ts.' (RO 39: 118); *rayca* (1610) 'rajca' (RO 39: 118); *reyestr* (1625) 'spis' (RO 41: 72); *rinstok* (1610) 'ściekowy, rynsztok' (RO 39: 118); *rinstunok* (1625) 'zaopatrzenie, wyposażenie' (RO 41: 72); *ruznica* (1617) 'niezgoda, spór' (RO 36: 130); *sxod* (1610) 'stopień' (RO 39: 118); *spiżarnia* (1668) 'ts.' (RO 39: 118); *spravaz[d]jané* (1610) 'ts.' (RO 39: 119); *sprént* (1617) 'sprzęt (meble, naczynia)' (RO 36: 130); *st[ol]* (1610) 'stół' (RO 39: 119); *stolar* (1610) 'stolarz' (RO 39: 119); *strona* (1625) 'ts.' (RO 41: 72); *sumay* (1610), *s[u]m[m]ay* (1615) 'suma' (RO 39: 119, 37: 58); *sumpt* (1627) 'koszta' (RO 33a: 91); *širota* (1625) 'sierota' (RO 41: 72); *špit'al* (1610) 'ts.' (RO 39: 119); *štuk'a* (1610) 'sztuka (rzecz)' (RO 39: 119); *švager* (1609) 'ts.' (RO 40: 64); *tëman* (1610) 'kadzidło' (RO 39: 119); *tësla* (1610) 'cieśla' (RO 39: 119); *tëstament, tëstament* (1668) 'ts.' (RO 39: 119); *traža* (1657) 'straż' (RO 38: 297); *trumna* (1610) 'grób' (RO 39: 119); *ubóstvo* (1610) 'ubóstwo; biedni ludzie' (RO 39: 120); *varunok* (1626) 'ts.' (RO 39: 120) < ukr. **varunok* < pol. *warunek*; *vidatk'a* (1610) 'wydatki' (RO 39: 120); *viprava* (1625) 'wyprawa ślubna' (RO 41: 72); *vladza* (1627) 'ts.' (RO 33a: 91); *voyt'* (1627) 'wójt' (RO 33a: 91); *zapi[z]* (1609: RO 37a: 58), *zapis* (1610: RO 39: 120) 'zapis, akt'; *zaslóna* (1657) 'ts.' (RO 38: 297); *zatrudnienija* (1626) 'kłopoty (?)' (RO 39: 121); *zëznane, zëznane* (1668) 'oświadczenie (ustne); podanie (pisemne)' (RO 39: 121); *ztesk'a* (1657) 'ścieżka' (RO 38: 297); *zvičay* (1627) 'ts.' (RO 33a: 192).

5.2. Przymiotniki i imiesłowy – Zasób przymiotników i imiesłowów jest nieduży, liczy zaledwie około 50 przykładów.

a) XVI w.: *dobrovolny* (1559) 'ts.' (DPJa 391); *k'ontënt* (1599) 'zadowolony' (RO 39: 115); *prik'riy* (1599) 'nieprzyjemny' (RO 39: 118); *sventij* (1./XVIw.) 'święty' (RO 42: 19).

b) XVII w.: *aprobovanj* (1627) 'zatwierdzony' (RO 33a: 90); *bjaloglovsk'i* (1625) 'żeński' (RO 41: 70); *čërvonij* (1610) 'ts.' (RO 39: 112); *dosk'onal[ij]* (1669) 'doskonały, w pełnym znaczeniu słowa' (RO 39: 112); *duxovnij t'ora, duxovnij t'ora, t'ora duxovnij, t'ora duxovnij* (1625) 'sąd duchowny' (RO 41: 70) < *duchowny* + *t'ora* 'ustawa, prawo; sąd'; *kosmatij* (1610) 'kosmaty, pokryty włosiem' (RO 39: 115); *lvovskij* (1609) 'lwowski' (RO 40: 63); *mënsk'i* (1625) 'ts.' (RO 41: 70); *mjanovanij[y]* (1626) 'wspomniany, wymieniony' (RO 39: 116); *mjanovana* (1669) 'wspomniana, wymieniona' (RO 39: 116); *mečnimi časi* → *vječnimij časiy*; *nadanij* (1627) 'obdarzony' (RO 33a: 91); *nalezonci* (1627) 'ts.' (RO 33a: 91); *nëybespečnij* (1617) 'niebezpieczny' (RO 36: 130); *niži potpisani* (1657) 'niżej podpisujący się' (RO 40: 63); *ostatnij[y]* (1669) 'ts.' (RO 39: 117); *pëvni* (1626) 'uczciwy, szlachetny' (RO 39: 117); *pómazani* (1657) 'pomazaniec' (RO 38: 297); *poršonij* (1615) 'zaproszony' (RO 37a: 57); *pospolit'i* (1627) 'wspólnota' (RO 33a: 91); *potřebni* (1625) 'powód, skarżący' (RO 41: 71); *povin[e]n* (1612) 'winien; dłużnik' (RO 40: 64); *povodovij strona, povodov[a] strona* (1625) 'strona skarżąca, powód' (RO 41: 71); *pozvani, pozvanij* (1625) 'ts.' (RO 41: 71); *pozvana* (1625) 'ts.' (RO 41: 71); *pridanij(y)* (1669) 'wyznaczony, mianowany' (RO 39: 118); *rečonij[y]* (1626) 'nazywany' (RO 39: 118); *ru[χ]omij* (1668 = 1669) 'rucho-my' (RO 39: 118); *dobro ruχomij* (1617) 'dobro ruchome' (RO 36: 130); *slavëtnij, slavëtnij[y]* (1669) 'sławny' (RO 39: 118); *srodk'uonci* (1625) 'pośredniczący, za pośrednictwem?' (RO 41: 72); *svjëntoblivij, zamiast svjëntoblivje?* (1627) 'świętobliwy; Jego Świętobliwość' (RO 33a: 91); *učëvij* (1617) 'przyzwoity' (RO 36: 130); *učëvij, učëvij[y]* (1626) 'uczciwy' (RO 39: 120); *učëvica* (1668 = 1669) 'uczciwa' (RO 39: 120); *vidani* (1625) 'ts.' (RO 41: 72); *vječnimij časiy* (1626) = *mječnimi časi* (1657) 'na wieczne czasy' (RO 40: 64); *vječnimi časi* (1626) 'ts.' (RO 39: 120); *vlasni, vlasnij* (1609: RO 37a: 58, 40: 64); *wjelëbnij[y]* (1668 = 1669)

‘ts.’ (RO 39: 120); *zafantovaniy* (1617) ‘dany w zastaw’ (RO 36: 131); *zaḡovani* (1627) ‘ts.’ (RO 33a: 92); *zupelni[y]* (1669) ‘pełny, współczesny’ (RO 39: 121).

5.3. Zaimki – Ta grupa wyrazów poświadczona jest zaledwie kilkoma przykładami zaimków nieokreślonych z XVII w.: *nëak’iš* (1627) ‘pewien, ktoś’ (RO 33a: 91); *njëk’turi*, *njëk’turi* (1627) ‘jakiś’ (RO 33a: 91); *pëvniy* (1615) ‘pewien, jakiś’ (RO 37a: 57).

5.4. Czasowniki – Ta grupa wyrazów zajmuje drugie miejsce po rzeczownikach i liczy około 80 czasowników. Ponieważ zakończenia bezokoliczników słowiańskich (-c, -ć, -ci, -ći, -t’, -ti, -ty) w żaden sposób nie kojarzą się dla mówiącego jakimkolwiek językiem tureckim z rodzimym bezokolicznikiem zakończonym na -mak ~ -maḡ lub -mek’ ~ -mex’, to słowiański bezokolicznik traktują jak rzeczownik, do którego dodają rodzimy czasownik *et-mek* ‘robić’ lub *bol-mak* (= osm.-tur. *ol-mak*) ‘być’.

4a) polski bezokolicznik + orm.-kipczackie *et-* ‘robić’:

4a-a) XVI w.: *apelovat et-* [1566], *apilovat et-* [1560] ‘apelować’ (DPJa. 385); *k’vitovat èt-* (1583) ‘kwitować’ (RO 36: 45); *mocovat et-* [1563] ‘upoważnić’ (DPJa. 399); *obicat et-* [1559], *obicatca et-* [1560] ‘obiecać’ (DPJa. 400); *objabit* [1562–1563] ‘objawić, ogłosić’ (DPJa. 401); *oddat èt-* (1583) ‘oddać, oddawać’ (RO 37b: 46); *odložit et-* (1561) ‘odłożyć; zobowiązać’ (DPJa. 401); *oferovat et-* (1559), *offarovat et-* (1566), *ufjarovat et-* [1562] ‘nagrodzić, wynagrodzić stratę’ (DPJa. 402, 410); *opivat èt-* (1583) ‘opiewać, głosić’ (RO 37b: 46); *osadit èt-* (1/XVI w.) ‘założyć (miasto)’ (RO 42: 19); *otpovidad et-* (1560) ‘odpowiadać, odpowiedzieć’ (DPJa. 402); *perejednat et-* [1559] ‘zapewnić kogo; poświadczyć’ (DPJa. 402); *podawat èt-* (1583) ‘proponować (RO 37b: 46)’; *ponexat et-* (1559) ‘zlekceważyć, nie zwrócić uwagi’ (DPJa. 403); *pozyčit et-* (1566) ‘pożyczyć; wziąć na kredyt’ (DPJa. 403); *pripozvat et-* [1562–1563] ‘wezwać, przywołać’ (DPJa. 403); *prirècit et-* (1560) ‘obiecać, poręczyć’ (DPJa. 403); *pririkat et-* [1563] ‘przyrzekać, obiecać’ (DPJa. 403); *pristat et-* [1561] ‘zgodzić się, dojść do porozumienia’ (DPJa. 403); *priyobikat èt-* (1583) ‘obiecać’ (RO 37b: 46); *prizvolit et-* (1559) ‘zgodzić się’ (DPJa. 403); *sačovat et-* (1562), *šacovat et-* (1559), *šačovat et-* (1561–1562) ‘ocenić, oceniać’ (DPJa. 404, 414); *umocovat et-* (1560) ‘upoważnić, dać pełnomocnictwo’ (DPJa. 409); *uživat et-* [1560] ‘wykorzystać, korzystać’ (DPJa. 409); *vipravit et-* (1562) ‘wziąć z powrotem’ (DPJa. 389); *vykupit et-* [1563] ‘wykupić’ (DPJa. 389); *vy-muvit et-* [1562] ‘powiedzieć, zawiadomić’ (DPJa. 389); *vyplatit et-* (1561) ‘wyplacić, opłacić’ (DPJa. 389); *vypustit et-* (1562) ‘wypuścić, uwolnić’ (DPJa. 389); *vyrozumit et-* (1559), *vrozumit et-* [1563] ‘zrozumieć, wyjaśnić; omówić, rozważyć; dowiedzieć się’ (DPJa. 389); *vyslūḡat et-* (1561), *vslūḡat et-* (1561) ‘wysłuchać’ (DPJa. 389, 390); *vyznat et-* (1559), *viznat et-* [1562], *vznat et-* (1559) ‘przyznać się, wyznać; poznać, uznać; powiadomić, poinformować’ (DPJa. 389); *vyzvolit et-* [1566], *vzvolit et-* (1559) ‘oswobodzić, wyzwolić; wyprowadzić się (z domu)’ (DPJa. 389); *yspravit et-* (1562) ‘wykonać, wypełnić’ (DPJa. 393); *yšparovat et-* (1562) ‘pretendować; zgłosić pretensje, roszczenie’ (DPJa. 393); *zaḡovat et-* (1559) ‘odłożyć’ (DPJa. 392); *založit èt-* (1/XVI w.) ‘założyć (miasto)’ (RO 42: 19); *zamordovat et-* (1566) ‘dręczyć, męczyć’ (DPJa. 392); *zapisat et-* (1562) ‘zapisać’ (DPJa. 392); *zavodit et-* [1562–1563] ‘przyprowadzić, przywieźć’ (DPJa. 392); *zdad et-* (1559) ‘zdać, przekazać’ (DPJa. 392); *zëznat èt-* (1583) ‘obwieścić’ (RO 37b: 46); *zistit et-* (1559) ‘uzyskać, znaleźć’ (DPJa. 392).

4a-b) XVII w.: *çédovat èt-* (1626) ‘przekazać (prawa)’ (RO 39: 111); *doḡodit èt-* (1668 = 1669) ‘dochodzić, osiągać’ (RO 39: 112); *ëlibërovat èt-* (1609) ‘porzucić’ (RO 40: 61); *in-*

vintovat ét- (1610) ‘wpisać do rejestru’ (RO 39: 113); *k’asovat ét-* (1668 = 1669) ‘anulować’ (RO 39: 114); *k’vitovat ét-* (1610) ‘zostawić, odrzec się’ (RO 39: 115); *k’vitovat ét-* (1625) ‘pokwitować’ (RO 41: 70); *nalëžit ét-* (1617) ‘iść za kimś, podążać; nadawać się, pasować’ (RO 36: 130); *napominat ét-* (1625) ‘upominać’ (RO 41: 70); *nastupovat ét-* (1627) ‘następować’ (RO 33a: 91) [-*u-* pod wpływem ukr. *nastupáty, nastupyty*]; *oddat ét-* (1617) ‘oddać’ (RO 36: 130); *odëslat ét-* (1625) ‘odesłać, przesłać’ (RO 41: 71); *opatrit ét-* (1668 = 1669) ‘zadowolnić’ (RO 39: 117); *opivat ét-* (1625) ‘głosić’ (RO 41: 71); *ospravit ét-* (1668 = 1669) ‘przyodziać, sprawić (ubranie)’ (RO 39: 117); *otrimat ét-* (1625) ‘otrzymać, dostać’ (RO 41: 71); *panovat ét-* (1627) ‘panować’ (RO 33a: 91); *përsvadovat ét-* (1625) ‘perswadować, przekonywać’ (RO 41: 71); *poħodit ét-* (1625) ‘pochodzić (od kogoś lub czegoś)’ (RO 41: 71); *podpisat ét-* (1627) ‘podpisać, podpisać się’ (RO 33a: 91); **porax[ovat ét-]: poraxujëmiy* (1625) ‘podliczyć, porachować’ (RO 41: 71); *postanoviët ét-* (1657) ‘zadecydować, postanowić’ (RO 38: 297); *postanovit ëtil-* (1617) ‘być postanowionym’ (RO 36: 130); *pozv[a]ll[a]t ét-* (1615) ‘pozwalać’ (RO 37a: 58); *pridat ét-* (1625) ‘dodać, przydać’ (RO 41: 71); *[dal] prinjëšč* (1625) ‘przynieść’ (RO 41: 71; bez *ét-*); *priobiçat ét-* (1625) ‘przyobieczać’ (RO 41: 71); *priznat ét-* (1625) ‘przyznać’ (RO 41: 71); *priznavat ét-* (1625) ‘przyznawać’; *një priznavam* (1625) (RO 41: 71); *služit ét-* (1626) ‘służyć, należeć się’ (RO 39: 118); *varovat ét-* (1668 = 1669) ‘uzależniać, stawiać warunek’ (RO 39: 120); *vëznat ét-* (1626) ‘powiadomić, donieść’ (RO 39: 120); *vidat ét-* (1610) ‘wydać, dać’ (RO 39: 120); *zaħovat ét-* (1627) ‘zachować’ (RO 33a: 91); *zapisat ét-* (1626) ‘zapisać w testamencie’ (RO 39: 120); *zapisal[l]* (1609) ‘napisał’ (RO 37a: 58); *zëznat ét-* (1668 = 1669) ‘poznać, rozpoznać, zeznać’ (RO 39: 121); *zliçit ét-* (1668 = 1669) ‘zliczyć, podliczyć’ (RO 39: 121).

4b) polski bezokolicznik + orm.-kipczackie *ëtil-*, pass. od *ét-*:

4b-a) XVI w.: brak przykładów.

4b-b) XVII w.: *postanovit ëtil-* (1617) ‘być postanowionym’ (RO 36: 130).

4c) polski bezokolicznik + orm.-kipczackie *bol-* ‘być’:

4c-a) XVI w.: *zmovica bol-* (1566) ‘umówić się, dogadać się’ (DPJa. 393).

4c-b) XVII w.: *braçšjë bol-* (1625) ‘zaczynać działać, zwracać się ku’ (RO 41: 70); *obligovaçça bol-* (1617) ‘być zobowiązany’ (RO 36: 130). Teksty orm.-kipczackie poświadczają też czasowniki utworzone od form nominalnych polskich przy pomocy czasowników pomocniczych:

4d) polska forma nominalna + orm.-kipczackie *et-* ‘robić’, *edil-* ‘być zrobionym’:

4d-a) XVI w.: *dekret et-* [1566] ‘rozkazać, polecić’ (DPJa. 300); *rozçjal et-* (1559) ‘rozdzielić’ (DPJa. 403); *mocny et-* (1559) ‘polecić, upoważnić’ (DPJa. 399).

4d-b) XVII w.: *dëçizia ét-* (1625) ‘podjąć decyzję’ (RO 41: 70); *instançiya ét-* (1668 = 1669) ‘zwracać się z prośbą’ (RO 39: 113); *rëlaçia ét-* (1625) ‘informować, zawiadomić’ (RO 41: 72); *staranjë ét-* (1627) ‘starać się, dbać’ (RO 33a: 91); *zapis ét-* (1610) ‘zrobić zapis (testament)’ (RO 39: 121); *pozvanijët-* (1625) ‘pozwany być’ (RO 41: 71); *vjadomo ét-* (1627) ‘zawiadamiać, powiadamiać’ (RO 33a: 91); *zëzlanë edil-* (1627) ‘być posłanym’ (RO 33a: 92).

4e) polska forma nominalna + orm.-kipczackie *bol-* ‘być’:

4e-a) XVI w.: *mocny bol-* (1502) ‘mieć pełnomocnictwo’ (DPJa. 399); *volnyj bol-* (1561), *volen bol-* (1566), *volnij bol-* (1567) ‘być wolnym, uwolnić się’ (DPJa. 390); *dosit bol-* (1583) ‘zaspokajać, zadawać’ (RO 37a: 45).

4e-b) XVII w.: *važnostta* (< *važnost* + kipcz. *-ta* ‘w’) *bol-* (1626) ‘pozostawać w mocy, być ważnym’ (RO 39: 120); *potrëbni bol-* (1627) ‘być potrzebnym’ (RO 33a: 91); *povinjën bol-* (1609) ‘być zobowiązany lub dłużnikiem’ (RO 40: 64); *pridaniy bol-* (1625) ‘być wspomnianym, wymienionym’ (RO 41: 71); *prijënti bol-* (1625) ‘być przyjętym’ (RO 41: 71); *sprëçivni bol-* (1627) ‘sprzeciwiać się’ (RO 33a: 91).

4f) polska forma nominalna + orm.-kipczackie *ber-* ‘dać, dawać’:

4f-a) XVI w.: *otpovit ber-* (1559) ‘sprzeciwiać się, spierać się’ (DPJa. 402).

5.5. Przysłówki – Można tu wyróżnić dwie grupy przysłówek: przysłówki czasu i przysłówki sposobu.

5a) przysłówki czasu:

5a-a) XVI w.: *juž* [1563] ‘ts.’ (DPJa. 396); *natěncas* (1599) ‘w tym czasie’ (RO 39: 117); *vječnjej* (1583: RO 37b: 46) obok *vječnje* (1626: RO 40: 64) ‘ts.’; *zaraz* (1583) ‘od razu, teraz’ (RO 37b: 46).

5a-b) XVII w.: *naprud* (1625) ‘odrazu’ (RO 41: 71); *njegdi* (1625) ‘dawno, kiedyś’ (RO 41: 71); *tedi* (1668–1669) ‘wtedy’ (RO 39: 119).

5b) przysłówki sposobu:

5b-a) XVI w.: *oblčnjej* (1583) ‘osobiście’ (RO 37b: 42).

5b-b) XVII w.: *lsabo* (< **slabo*; 1668 = 1669) ‘słaby; słabo’ (RO 39: 116); *pristojnje* (1668 = 1669) ‘przyzwoicie’ (RO 39: 118); *spulnje* (1609: RO 40: 64), *spulnjej* (1627: RO 36: 91) ‘razem, wspólnie’.

5.6. Spójniki – Spójniki polskie poświadczane są w dwóch postaciach: spójniki proste i niekiedy w połączeniu z innym wyrazem.

6a-a) XVI w.: *a vzlašča* (1599) ‘właśnie, mianowicie’ (RO 39: 110); *i ovšem* (1599) ‘przeciwnie, na odwrót’ (RO 39: 113).

6a-b) XVII w.: *a iż* (1627) ‘o ile’ (RO 33a: 89); *a iż k’i* (1625) ‘a tak, jak’ (RO 41: 69); *ačk’olvjek’* (1627) ‘mimo to, chociaż’ (RO 33a: 89); *albo* (1668 = 1669) ‘lub, to jest’ (RO 39: 110); *alje* (1625) ‘ale’ (RO 41: 69); *ani* (1627) ‘ani, nawet’ (RO 33a: 89); *gdi* (1626) ‘gdy, kiedy’ (RO 39: 113); *iž* (1626) ‘że’ (RO 39: 113); *jak’už* (1625) ‘tak jak’ (RO 41: 70); *ěstli* (1625) ‘jeśli, chyba że’ (RO 41: 70); *ni tiž* (1625) ‘ani też’ (RO 41: 71); *ponjěvaž* (1625) ‘ponieważ’ (RO 41: 71); *prěto iš* (1625) ‘ponieważ’ (RO 41: 71); *však’že* (1626) ‘ts.’ (RO 40: 64).

5.7. Wyrażenia przyimkowe – Wyrażenie przyimkowe złożone z przyimka plus zaimek lub rzeczownik (lub jedno i drugie) jest formacją fleksyjną całkowicie nieznaną w języku orm.-kipczackim, podobnie zresztą jak i w innych językach grupy tureckiej. W tekstach orm.-kipczackich jest ona bardzo często używana, oczywiście pod wpływem języka polskiego (ewentualnie ukraińskiego):

7a-a) XVI w.: *na žadanjej* (1583) ‘na prośbę’ (RO 37b: 46); *v moc* (1564), *u moc* (1566) ‘w dyspozycji’ (DPJa. 389, 409); *vedluχ prava* [1561], *vydluh prava* [1559] ‘według prawa’ (DPJa. 381); *zlaski* (1559) ‘życzliwie’ (DPJa. 392).

7a-b) XVII w.: *dotěgo* (1617) ‘ts.’ (RO 36: 129); *dot’egoy* (1626) ‘do tego’ (RO 40: 61); *prī bitnosci* (1668 = 1669) ‘w obecności’ (RO 39: 118); *prī tim* (1668 = 1669) ‘przy tym’ (RO 39: 118); *f čelē* (1617) ‘w całości’ (RO 36: 129); *f pok’oyu* (1617) ‘w spokoju’ (RO 36: 129); *v tin sposub* (1626) ‘w ten sposób’ (RO 39: 120); *vě všistk’im* (1610: RO 39: 120), *vě všistk’im* (1628: RO 40: 64) ‘ts.’; *z urěndu* (1617) ‘z urzędu, z obowiązku’ (RO 36: 131); *za zličěnjem* (1668 = 1669) ‘zgodnie z wyliczeniem’ (RO 39: 121); *zě všatk’im* (1610) ‘całkowicie’ (RO 39: 97, w. 30) = stpol. *ze wszystkim*. – W *Glosariuszu* autorzy podali formę nowopolską: *zě všastk’im* ‘ze wszystkim’ (RO 39: 121).

5.8. Partykuły

8a-a) XVI w.: *tilko* (1599: RO 39: 119), *tilko* (1657: RO 38: 297) ‘ts.’; *však’* (1599) ‘przecież’ (RO 39: 120).

8a-b) XVII w.: *iednak*‘ (1668 = 1669) ‘jednak, chociaż’ (RO 39: 114); *nje* (1609) ‘nie, ani’ (RO 35: 135); *njeχ* (1625) ‘niech’ (RO 41: 71); *t’o-ž* (1617) ‘przecież, czyż(by)’ (RO 36: 130); *však’em dal* (1625) ‘przecież, jednak [dałem]’ (RO 41: 72). – W dwóch wypadkach mamy dodaną partykułę -ž, -že do poszczególnych form fleksyjnych orm.-kipcz. zaimka wskazującego *ol* ‘tamten, ten, ów, on’: *ol-žê* (1668 = 1669) ‘tenże’ (RO 39: 117); *anda-ž* (1668 = 1669) ‘w tymże’ (RO 39: 110).

5.9. Wyrażenia – W tekstach orm.-kipcz. występują fragmenty wypowiedzi polskich, łacińskich i polsko-kipczackich. Są one różnej długości, nieraz to tylko jeden wyraz, a nieraz dłuższy fragment wypowiedzi. Poniżej przytoczę kilka przykładów „wtrętów obcojęzycznych”, wplecionych w kontekst orm.-kipczacki.

9a-a) wyrażenia polskie: *času svëgo* (1668 = 1669) ‘w swoim czasie’ (RO 39: 112); *do k’vitu jëneralnëgo (zapozvat ët-)* (1625) ‘(pozwac) do ogólnego rozrachunku’ (RO 41: 70); *do prava našëgo potrebnëgo (pozvac)* (1625) ‘do naszego potrzebnego (kompetentnego) prawa (wezwać)’ (RO 41: 70); *nië bëndë vam spravoval do t’ëgo* (1625) ‘nie będę wam usprawiedliwiać się z tego’ (RO 41: 72 s.v. [*spravovat*]); *nje vim za jak on sumëy* (1625) ‘nie wiem, za jaką sumę’ (RO 41: 71).

9a-b) wyrażenia polsko-łacińskie: *përsonalìter* (1625) ‘osobiście’ (RO 41: 71); *ad forum k’ompëtëns* (1625) ‘do miejsca kompetentnego’ (RO 41: 69); *in parata k’opia* (1625) ‘gotowa kopia’ (RO 41: 70); *k’um toto ëfëctu k’avzë* (1625) ‘z pełnym wynikiem sprawy’ (RO 41: 70).

9a-c) wyrażenia polsko-orm.-kipczackie: **bačënjë: igi bačënjada* (1617) ‘w dobrym stanie pocztytalności’ (RO 36: 129) < *igi* ‘dobry’ + *bačënja* + suf. *-da* ‘w’;

**dëlibëraçion: bërdi na dëlibëraçion* (1625) ‘dał na naradę’ (RO 41: 70) < *bërdi* (< *bër-‘da(wa)ć’* + *-di*, końcówka 3. sg. praet.) + *na* + *dëlibëraçion*;

**ëfek’t: ëfek’tk’a k’ëltir-* (1668 = 1669) ‘doprowadzić do skutku’ (RO 39: 112) < *ëfek’t* + *k’a*, dat. + *k’ëltir-* ‘doprowadzić’;

**jelën: jëlëndagi ov* (1609) ‘dom pod Jeleniem’ (RO 40: 62) < *jelën* + poimek *-da* ‘w’ + *gi* (< **ki*) ‘który’ + *ov* ‘dom’;

**niveč: v niveč aylandir-* (1668 = 1669) ‘zniszczyć, odmienić’ (RO 39: 120) < *v niveč* + *aylandir-* ‘użyć na, obrócić’;

**sëk’vjestr: do sëk’vjestru bër-* (1627) ‘dać do sekwestru (zajęcia)’ (RO 33a: 90) < *do sëk’vjestru* + *bër-* ‘dać’;

**sumjënje: igi sumjënja bla* (1625) ‘z czystym [*dosł.* dobrym] sumieniem’ (RO 41: 70) < *igi* ‘dobry’ + *sumjënje* + *bla* (< **bile*) ‘z’.

**šrank’i: v šrank’i pravne k’iriš-* (1625) ‘wstąpić w szranki prawne’ (RO 41: 72 i 63) < *v šrank’i pravne* + *k’iriš-* ‘wstąpić’.

**zpolny: učumuz zpolny çol bila tolamaga* (1564) ‘my trzej robotnicy [zobowiązujemy się] wspólnie zapłacić [dług]’ (DPJa. 203, 316, nr 231) < *učumuz* ‘my trzej’ + *zpolny* ‘wspólni’ + *çol* = *çul* ‘robotnik, robotnicy’ + *bila* ‘razem’ + *tolamaga* ‘do zapłacenia’.

5.10. Słowotwórstwo – W przebadanych przeze mnie tekstach sporo jest przykładów słowotwórstwa orm.-kipczackiego. Ale z punktu obserwowania procesu polonizacji ewent. sławizacji języka orm.-kipczackiego ważniejszą wskazówką jest łączenie polskich (ewentualnie ruskich [ukraińskich]) wyrazów z sufiksem słowotwórczym orm.-kipczackim *-liχ/-lik*‘. W naszych tekstach zanotowane są dwa następujące przykłady: *k’njazliχ* (1./XVI w.) ‘księstwo’ (RO 42: 18) < rus. (ukr.) *k’njaz* = *k’njaza* ‘książe’ (ibid. 42: 18); *k’ristanlik*‘ (1668 = 1669) ‘chrześcijaństwo; chrześ-

cijański' (RO 39: 115) < *k'ristan* (XVII w.) 'chrześcijanin; chrześcijański; chrzestny' (DAK I 426).

5.11. Antroponimia – Zasób imion osobowych w tekstach orm.-kipczackich reprezentowany jest przede wszystkim przez imiona ormiańskie, polskie i ukraińskie, znacznie rzadziej przez imiona greckie czy zachodnio-europejskie. Imiona osobowe polskiego pochodzenia są dość liczne i niewątpliwie świadczą wyraźnie o silnym wpływie naszego języka na język i kulturę orm.-kipczacką. Poniżej przedstawię tylko niewielki wybór imion polskich zaświadczonych w tekstach orm.-kipczackich, chociaż zasługują one na opracowanie w pełni przez historyka onomastyki polskiej. Niektóre teksty kipcz.-orm. mają równoległy przekład staropolski, inne go nie mają. Przy pierwszych przytaczam go z podaniem strony, przy drugich podaję własne tłumaczenie.

Bartoš – 1625: *ponjêvaž bu duχòvniy t'orada pozvaniy pan bartoš norsésović pan įanga opêk'unga hêč bir nêma priznavat êtmas* (RO 41: 61, w. 4–6) 'ponieważ w tym duchownym sądzie pozwany pan Bartosz Norsesowic niczego nie przyznaje panu Janowi opiekunowi'. Por. pol. *Barthos* 1216; *Bartos* 1229; *Bartosz* 1384; *Bartossz* 1398 (SSNO I 102).

Grêsk'o – 1599: *Grêsk'o T'ôm[an] ohlu* (RO 39: 95, w. 25) 'Gresko syn Tomana'; 1625: *hem pan grêsk'o d[ê]r luk'ašović* (RO 41: 58, w. 8) 'i pan Gresko D[e]r Łukaszowic. – Por. pol. *Grzesko* 1395, *Greszco* 1396, *Grzeszko* 1406, *Grzeschko* 1453, *Gresco* 1504 (1445) (SSNO II 223).

Hanna – 1625: *obiçat êttin [...] panna hannaniņg t'oyuna f[loru] 98 gr[oš] 8* (RO 41: 60, w. 24) 'obiecał [...] do wesela panny Hanny dać 98 florenów 8 groszy. – Por. pol. *Hanna* 1311 (SSNO I 56).

Hanuχna – 1583: *χzimni hanuχnani* (RO 37b: 34, w. 8) = (stp.) swoje dziewczkę Hanuskę' (ibid. 35); *mên olušk'a kosta χatunu bêriyirmên mênim oylanima panna hanuχnaga* (RO 37b: 34, w. 16) = (stp.) Ia, Oluska Kostowa daie moemu dziecięciu, pannie Hannie (ibid. 35). – Por. pol. *Hanuchne puelle* 1444, gen. (SSNO II 262); *Czudna Hanuchna* 1486 (ibid. I 433).

Hosk'a (zam. *Zosk'a*) 'Zoška'. – 1617: *da pani hosk'aning da pani martaniņg* (RO 36: 121, w. 10) = (stp.) [były alteracie...] między [...] panią Zophia, a między panią Marthą (ibid. 122); *p[a]n šimk'ô singariy bila pani hosk'a bila pani martaga da aning oylanlarina 200 fl[or]i[n] nahd s[êrê]b[ro] bêrma* (RO 36: 122, w. 38–39) = (stp.) pan Symon y z małżonką swą panią Zophią paniey Marcie y iei potomkom f[lo]r[enorum] 200 gotowych pieniędzy dać (ibid. 123); 1625: *udžmaχli džanli małžunêk'lariniņg pan šimk'onung d[ê]r mik'ayjêl oylunun da sinariniņg aning pani χosk'aning χardašimžiniņg* (RO 41: 59, w. 13–15) 'świętej pamięci małżonków pana Szymki, syna Der Mikaela, naszego brata i jego małżonki, pani Hoski'. – Według wydawców tekstu (Ja. R. Daszkiewicza i E. Tryjarskiego, RO 36: 131) forma *Hosk'a* użyta jest zamiast *Zosk'a*. SSNO IV 157 notuje formę *Hoszka* (1400) obok *Oska* (1387), *Oszka* (1408), ale nie podaje żadnej informacji o pochodzeniu tej formy. – Zob. *Zosja*.

Ivašk'ô – 1617: *hêm pan ivašk'ônu misk'ô oylun z urêndu* (RO 36: 121, w. 5) = (stp.) tez [...] pana Iwaszka Mikołaiowica z urzędu (ibid. 122), dosł. 'Iwaszka, syna Misko'. – Por. pol.: *Iwaszko* 1378, *Iwaschko* 1418, *Iwasko* 1433, *Ivasko* 1454 (SSNO II 360).

jakub – 1617: *da pan jakubnu pan zaχno oylun* (RO 36: 121, w. 6) 'i pana Jakuba Zachnowica', dosł. 'i pana Jakuba, syna Zachno'; *pan jak[ô]b kiyovumdan aldilar* (RO 39: 104, w. 5) 'wzięli [kupili] od pana Jakuba, zięcia mego'. – Por. pol. *Jacub* 1204, *Jakub* 1391, *Iacob* 1244, *Jacob* 1296 (SSNO II 389, 390).

jan – 1625: *pan jan holub oylu įask'ovic* (RO 41: 58, w. 7) 'pan Jan, syn Holuba, Jaskowic'; 1656: *A° 1647 pan jan vartirisoviçtan 70 st[u]k' angurja muχ[ajer] fl[orên]i*

28-*ar ètt[i]f[lorèni]* 1960 (RO 39: 104, w. 8) ‘od pana Jana Wartirisowicza 70 sztuk moheru angorskiego po 28 fl., co dało 1960 fl.’ – Por. pol. *Jan* 1202, *Yan* 1391, *Ian* 1419 (SSNO II 404–405).

jàsk’o – 1609: *hèm jàsk’ò çardašim* (RO 40: 52, w. 4) ‘też i brat mój Jaško’. – Por. pol. *Jaschco* 1400, *Jazco* 1212, *Jasco* 1288, *Iassco* 1315, *Jaszko* 1377, *Jasszko* 1470–1480 (SSNO II 461–462).

Kaspar – 1617: *pan kaspar zadik’ oylu artix atli bila rabičk’a* (RO 36: 121, w. 2) = (stp.) ‘Pan Kasper Zacharyaszowicz [!] alias Rabczka’ (ibid. 122), dosł. ‘Pan Kasper syn Zadika inaczej z imieniem Rabczka’; *pan kasparga biy t’engri hanuz çaxši sahlx bèrsa* (RO 36: 122, w. 43) = (stp.) ze póki pan Bog panu Casprowi uzyczy zdrowia (ibid. 123), dosł. ‘że póki pan Bóg dobre zdrowie panu Kasprowi da’; 1626: *uçmaxlî dżanlî atasî p[a]n k’aspar* (RO 39: 102, w. 9) ‘świętej pamięci ojciec jego pan Kaspar’. – Por. pol.: *Caspar* 1375, *Gaspar* 1391 (SSNO II 544).

Luk’aš – 1668 = 1669: *slavètniy pan luk’aš çaçk’o oylu natènčas voyt èrmèni t’orasining kamènèç šaharining* (RO 39: 105, w. 5) ‘sławny pan Łukasz, syn Haczka, natenczas wójt prawa ormiańskiego [dla] miasta Kamieńca’. – Por. pol. *Lucas* 1306, *Lucasz* 1440, *Lukasz* 1460 (SSNO III 342).

Marta – 1617: *da pani hosk’aning da pani martaning* (RO 36: 121, w. 10) = (stp.) [były alteracie...] między [...] panią Zophią, a między panią Marthą (ibid. 122); 1668 = 1669: *ol gruntnu martadan donig çatînîndan açça bla satîn* (RO 39: 105, w. 29–30) ‘tę ziemię od Marty, żony Doniga, kupił za pieniądze’. – Por. pol.: *Marta* ca 1265, *Martha* ca 1265 (SSNO III 409).

Mixalk’o – 1625: *[vîdat èttix] pan vartik’k’a nõrsès oyluna [...] natènčas pani zuzanna-ğa çaysilarîna ata ana çayından hèm çardašlarîndan mixalk’odan pripadnut èttiy dğortunçi payga* (RO 41: 59, F 421v, 16–19) ‘[wydaliśmy] panu Wartikowi, synowi Norsesa [i] równocześnie pani Zuzannie – którym przypadła czwarta część [dziedzictwa] po teściu i teściowej i po ich bracie Michałku’. – Por. pol.: *Michalko* 1350–1351, *Michalco* 1372, *Mychalko* 1458 (SSNO III 453).

Milk’o – 1668 = 1669: *bla [...] kòrîlo milk’o oylu* (RO 39: 105, w. 8) ‘z [...] Kuryłem, synem Milko’; *pan ak’sèntka (?) milk’o oyluna za zliçènjem ol-žè dż[u]γ[u]tnung bèrip tir f[lorèn]i bèš* (RO 39: 105, w. 20–21) ‘[Potem] panu Aksentowi (imię nie odczytane; D-T), synowi Milko, zgodnie z wyliczeniem tegoż Żyda, dała 5 florenów’. – Por. pol. *Milco* 1389, *Milko* 1391 (SSNO III 511).

Misk’ò – 1617: *hèm pan ivašk’ònu misk’ò oylun z urèndu* (RO 36: 121, w. 5) = (stp.) też [...] pana Iwaszka Mikołaiowica z urzędu (ibid. 122); dosł. ‘też [...] pana Iwaszka, syna Misko’; 1626: *misk’ò bohdan ohlu tanix m[anu] p[ropria]* (RO 40: 55, w. 19–20) ‘Misko, syn Bohdana, świadek m.p.’; 1656: *z[i]çliviy çard[a]ši misk’ò -m* (RO 39: 104, w. 10) ‘zyczliwy brat jego Misko -M’. – Por. pol. *na Miszca* 1427, *Mischko* 1435, *Myszko* 1477 (SSNO III 530).

Olušk’a – 1583: *k’osta çatunu pani olušk’a* (RO 37b: 34, w. 2–3) = (stp.) pani Oluchna Kostowa (ibid. 35), dosł. ‘żona Kosty pani Oluszka’; *na žadanjeyi usna pani olušk’aning* (ibid. 34, w. 12–13) = (stp.) Tedy na sądanie [!] pani Oluchny (ibid. 35). – SSNO nie notuje formy *Oluszka*, jedynie: *Oluchna* 1442, *Olyuchna* 1446, *Holuchna* 1468, *Holuychna* 1492, *Huluchna* = *Holuchna* 1468 (IV 122–123).

Stèck’o – 1609: *mèn stèck’o ohan oylu bilinirmèn bu am[a]n[a]t’ zapizim bla* (RO 37a: 48, w. 1–2) = (stp.) Ja, Stefan Ohanowic, zeznamam tym moym zapysem (ibid. 49), dosł. ‘Ja, Stefan, syn Ohlana, zeznamam ten depozyt moim zapisem’. – Por. pol. *Stecko* 1366, *Steczko* 1369, *Stecьko* 1404, *Steczco* 1435 (SSNO V 205).

Šimk'ó – 1615: *mèn šimk'ó kėvoroviç vlasniy çolum da mohurum bila* (RO 37a: 49) = (stp.) Ja, Simon Kieworowic, własną ręką i pieczęć swoją przyciskam (ibid. 49); 1617: *pan šimk'onung p[an] kaspar oylunung rabičk'aning* (RO 36: 121, w. 8–9) = (stp.) między panem Simonem Casprowicem Rabczką (ibid. 122), dosł. 'pana Szymka, syna pana Kaspra, Rabczki'; *uçun oyluna šimk'oga* (ibid. 36: 121, w. 14) = (stp.) Simonowi, synowi swemu (ibid. 122), dosł. 'dla synowi Szymkowi'; 1625: *opėk'unlari udžmaçli džanli pan šimk'onun tarafaç'inin potomk'larinin* (RO 41: 58, w. 8–9) 'opiekunowie potomków świętej pamięci pana Szymka Tarafackiego'; 1626: *satti uççivi[y] p[a]n šimk'oga muradoviçk'a* (RO 39: 102, w. 13–14) 'sprzedał uczciwemu panu Szymko Muratowiczu'; *aldim p[a]n šimk'odan fl[orėni] pdž [= 200]* (ibid. 102, w. 16) 'otrzymałem od pana Szymka 200 florenów'. – Por. pol. *Schymcko* XIII w., *Symko* 1344, *Symco* 1350, *Simco* 1400, *Szimcho* 1418, *Szymko* 1468, Super providum *Schymko* Armenum, civem de Camyenez 1478 (SSNO V 353).

Šimun – 1656: *panjey šimunjey panjey braçjey* (RO 39: 103, w. 2) 'panie Szymonie panie bracie!'. – Por. pol. *Symon* ca 1208, *Simon* XIII w., *Szimon* 1396, *Szimun* 1402, *Simvn* 1403, *Simun* 1405, *Symun* 1408, *Szimun* 1409, *Schymun* 1453, *Schimun* 1472 (SSNO V 348–349).

T'omas – 1668 = 1669: *pri bitnosci vjėlėbni[y] d[ė]r t'omasning* (RO 39: 105, w. 11) 'w obecności wielębnego ojca Tomasza'. – Por. pol. *Thomas* 1212, *Thomasch* 1386, *Tomass* 1413, *Thomasz* 1497 (SSNO V 448–449).

Tomk'o – 1610: *tomk'oga jazi usna[y]* (RO 39: 98, w. 17) 'Tomkowi na pismo'. – Por. pol. *Tomko* ca 1265, *Thomco* 1368, *Thomko* 1385 (SSNO V 453).

Zosja – 1668 = 1669: *bla uççiva zosjaning simon çaraxaš çatinining* (RO 39: 105, w. 3) 'z uczciwą Zosią, żoną [i] wdową Szymona Harahasza'; *birjėk'i jastiçin çizina aning k'ė zosjaga odk'azat etti* (RO 39: 105, w. 34) 'jedną, dwie poduszki jego córce, ponieważ odmówiła Zosi'. – SSNO nie notuje tej formy, jedynie *Sochna* 1362, *Zochna* 1400; *Sophya* 1136, *Sophia* ca 1265, *Zophia* 1388; *Zofka* 1382, *Zoffka* 1391; *Zofszka* (!) 1393, *Szofszka* (!) = *Szoszka* 1396, *Zoska* 1497 (VI 327, 330, 333).

Zuzan(na) – 1625: *sorganiy usna pani zuzanna aytiy dal miy pan jan jėdno njė vim za jak'on sumėy* (RO 41: 59, F 422r, w. 12) 'na pytanie pani Zuzanna odpowiedziała, dał mi pan Jan, jedno nie wiem na jaką sumę'; *aning uçun bėrdiç munda zapozvat etma pani zuzanniy hėm pan vartik'niy çodžasın aning* (RO 41: 58, F 421v, w. 10) 'dlatego poleciliśmy wezwać tutaj panią Zuzannę i pana Wartika, jej małżonka'; *[vidat ettiç] pan vartik'k'a nōrsės oyluna natėnças pani zuzannaga çaysilarina ata ana çayından hėm çardašlarından miçalk'odan pripadnut ettiy dçortunçi payga* (RO 41: 59, F 421v, w. 16–19) '[wydaliśmy] panu Wartikowi, synowi Norsesy [i] równocześnie pani Zuzannie – którym przypadła czwarta część [dziedzictwa] po teściu i teściowej i po ich bracie Michałku'; *bėrdiç pozvanaga pani zuzanga çoltçasıy usna* (RO 41: 59, F 422r, w. 7) 'daliśmy pozwanej pani Zuzannie na jej prośbę'; *sorunuz pani zuzannadan* (RO 41: 59, F 422r, w. 10) 'zapytajcie panią Zuzannę', dosł. 'zapytajcie od pani Zuzanny'.

6. Podsumowanie

Materiał przedstawiony w niniejszym artykule pochodzi z tekstów ormiańsko-kipczackich z lat 1559–1669 (razem 128 stron tekstu). Pokazuje on silny wpływ języka polskiego na język kipczacki Ormian polskich nie tylko w zakresie słownictwa (ok. 350 pożyczek leksykalnych), ale także w morfologii i składni (ponad 20 zestawień wyrazowych polskich, polsko-łacińskich i polsko-kipczackich). Jest on szczególnie widoczny w tekstach orm.-kipczackich z 1. połowy XVII w., w których

spotykamy polskie zaimki, spójniki, partykuły, wyrażenia przyimkowe, a nawet dłuższe wypowiedzi w języku polskim, wtopione w kontekst orm.-kipczacki. Wszystkie te elementy przyczyniały się stopniowo do polonizacji języka kipczackiego Ormian polskich. Potrzebne są jednak dalsze badania, przeprowadzone na większej ilości źródeł, wydanych nie tylko przez uczonych polskich, ale także obcych (np. Jeana Deny'ego, Edmonda Schütza i in.). Badania takie powiększą też niewątpliwie zasób polskiego słownictwa w stosunku do tego, jaki udało się zebrać w niniejszym artykule. Wspaniałą podstawą będzie tu przede wszystkim bogaty *Słownik ormiańsko-kipczacki* Edwarda Tryjarskiego, ale mogą też być przydatne i mniejsze słowniki zamieszczone przy wydaniach poszczególnych tekstów orm.-kipczackich. Z punktu widzenia historii słownictwa polskiego należałoby dążyć do opracowania *Słownika wyrazów polskich w języku ormiańsko-kipczackim*. Byłby to znaczący wkład do historii słownictwa polskiego XVII w.

Literatura

- BARĄCZ S., 1869, *Rys dziejów ormiańskich*, Tarnopol. – S. 60–180: *Ormianie w Polsce*.
- DENY J., 1957, *L'arméno-coman et les "Ephémérides" de Kamieniec (1604–1613)*, Wiesbaden 1957. [Rec. T. I. Hrunina, „Вопросы языкознания” VI, 1958, s. 113–116].
- HARKAWEC A.N., 1975, *Конвергенция армяно-кыпчакского языка к славянским в XVI–XVII вв.*, Киев.
- HENSIORSKI A.I., 1961, *Південноруські і польські лексичні взаємозв'язки в XIII в.*, [w:] *Дослідження і матеріали з української мови*, Київ, s. 15–25.
- HRABEC S., 1949, *Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII w.*, Toruń.
- KURZOWA Z., 1985, *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, wyd. II rozszerzone, Warszawa–Kraków.
- LEHR-SPLAWIŃSKI T., 1928, *Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej*, „Przegląd Współczesny” nr 70, [przedr. w:] T. Lehr-Splawiński, *Szkice z dziejów rozwoju i kultury języka polskiego*, Lwów 1938, s. 105–127.
- LEWICKI M., 1956, *La terme nēmič 'polonais, latin, européen' dans la langue kiptchak des Arméniens polonais*, „Onomastica” t. 2, s. 249–257.
- LEWICKI M., KOHNOWA, R., *La version turque-kiptchak du "Code des lois des Arméniens polonais"...*, „Rocznik Orientalistyczny” XXI, 1957, s. 153–300.
- ŁESIÓW M., 1962, *O polsko-ukraińskich związkach językowych w średniowieczu*, „Język Polski” XLII, s. 7–71.
- RECZEK, J. 1987, *Językowa polonizacja Ormian*, „Język Polski” LXVII, z. 1–2, s. 1–8.
- REYCHMAN J., TRYJARSKI E., 1961, *Z leksykografii Ormian polskich*, „Przegląd Orientalistyczny” nr 4, s. 473–478.
- SCHÜTZ E., 1968, *An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars in 1620–1621* (= „Bibliotheca Orientalis Hungarica” XI), Budapest.
- SŁUSZKIEWICZ E., 1966, *Formuła przysięgi starszych lwowskiej gminy ormiańskiej według rękopisu praw nadanych Ormianom przez Zygmunta I w r. 1519 (nr 1916, Ossol.)*, „Rocznik Orientalistyczny” XXX, s. 109–118.

- STACHOWSKI S., 2003, *Zabytki języka ormiańsko-kipczackiego jako źródło do historii słownictwa polskiego i ukraińskiego XVI–XVIII w.*, [w:] *Ukraina. Między językiem a kulturą* (= „*Studia Ruthenica Cracoviensia*” 1), Kraków, s. 123–129.
- STACHOWSKI S., 2006, *Źródła obce do historii słownictwa polskiego*, [w:] E. Koniusz, S. Cygan (red.), *Staropolszczyzna piękna i interesująca*, t. 1, Kielce, s. 53–67.
- STOPKA K., 2000, *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków.
- TRYJARSKI E., 1959, *O „historii wojny chocimskiej” i autorach ormiańskich kronik kamienieckich*, „*Przegląd Orientalistyczny*” nr 2, s. 211–217.
- TRYJARSKI E., 1960, *Ze studiów nad rękopisami i dialektem kipczackim Ormian polskich*, „*Rocznik Orientalistyczny*” XXIII, s. 7–55, XXIV, s. 43–87.
- TRYJARSKI E., 2000, *On the Importance of Slavic Elements in Armeno-Kipchak Texts*, „*Folia Orientalia*” XXXVI, s. 343–351.
- URBAŃCZYK S., 1963, *Charakterystyka staropolskich zapożyczeń wyrazowych z języka ukraińskiego*, [w:] T. Milewski, J. Safarewicz, F. Sławski (red.), *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Splawińskiego*, Kraków, s. 437–444.
- URBAŃCZYK S., 1986, *Polszczyzna Ormian lwowskich*, [w:] R. Olesch, H. Rothe (red.), *Festschrift für Herbert Bräuer zum 65. Geburtstag am 14. April 1986*, Köln–Wien, s. 667–673.

Źródła

- DAK: E. Tryjarski, *Dictionnaire arméno-kiptchak d’après trois manuscrits des collections viennoises – Słownik ormiańsko-kipczacki na podstawie trzech rękopisów ze zbiorów wiedeńskich*, tome – tom I (A–Ž), Warszawa 1968–1972.
- DPJA.: *Документы на половецком языке XVI в. (Судебные акты Каменец-подольской армянской общины). Транскрипция, перевод, предисловие, введение, грамматический комментарий и глосарий Т. И. Грунина*, под ред. Е. В. Севортыяна, статья Я. Р. Дашкевича, Москва 1967.
- MAҘС.: I. Maćzyński, *Lexicon Latino-Polonicum*, Regiomonti Borussiae 1564, przedruk: R. Olesch, *Slavistische Forschungen* 14, Köln–Wien 1973.
- RO 33a: Я. Р. Дашкевич, Э. Трыярски, *Договор Н. Торосовича с львовскими и каменецкими армянами 1627 г. как памятник армяно-кыпчакского языка*, „*Rocznik Orientalistyczny*” XXXIII, 1969, z. 1, s. 77–92.
- RO 33b: Я. Р. Дашкевич, *Армяно-кыпчакские предбрачные договоры из Львова (1598–1638 гг.)*, „*Rocznik Orientalistyczny*” XXXIII, 1969, z. 2, s. 67–107.
- RO 35: Я. Р. Дашкевич, *Армяно-кыпчакская надпись из Львова (1609 г.) и вопросы изучения средневековых памятников армянской эпиграфики*, „*Rocznik Orientalistyczny*” XXXV, 1973, z. 2, s. 123–135.
- RO 36: Я. Р. Дашкевич, *Армяно-кыпчакское зашещание из Львова 1617 г. и современный ему польский перевод*, „*Rocznik Orientalistyczny*” XXXVI, 1974, z. 2, s. 119–131.
- RO 37a: Я. Р. Дашкевич, *Армяно-кыпчакские долговые обязательства из Эдирне (1609 г.) и Львова (1615 г.)*, „*Rocznik Orientalistyczny*” XXXVII, 1974, z. 1, s. 47–48.
- RO 37b: Я. Р. Дашкевич, *Древнейший армяно-кыпчакский документ из львовских коллекций (1583 г.) и изучение билингв предбрачных договоров львовских армян*, *Rocznik Orientalistyczny* XXXVII, 1975, z. 2, s. 33–46.

- RO 38: E. Tryjarski, *A Fragment of an Unknown Armeno-Kipchak Text from Polish Collections*, „Rocznik Orientalistyczny” XXXVIII, 1976, s. 291–297.
- RO 39: Я. Р. Дашкевич, Э. Трыярски, *Пять армяно-кыпчакских документов из львовских коллекций (1599–1669 г.)*, „Rocznik Orientalistyczny” XXXIX, 1977, z. 1, s. 86–122.
- RO 40: *Армяно-кыпчакские денежные документы из Львова (конец XV в. – 1657 г.)*, „Rocznik Orientalistyczny XL, 1978, z. 1, s. 49–65.
- RO 41: Я.Р. Дашкевич, *Три армяно-кыпчакских записи львовского армянского духовного суда 1625 г.*, „Rocznik Orientalistyczny” XLI, 1979, z. 1, s. 57–75.
- RO 42: Y.R. Dachkévytch, E. Tryjarski, „*La Chronique de Pologne*” – *un monument arméno-kiptchak de la première moitié du XVIe siècle*, „Rocznik Orientalistyczny” XLII, 1981, z. 1, s. 5–21.
- SSNO: Taszycki W. (red.), *Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. I–VI, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965–1983, t. VII *Suplement* oprac. pod kier. M. Malec.

Polonization of the Armeno-Kipchak language Summary

Polish Armenians (14-1–7th c.) used the Kipchak language in everyday life (at home, in trade and in social situations) but wrote it with the Armenian alphabet. They only used the Old Armenian language in church and in religious texts. Living in what was at that time south-eastern Poland, they were in constant contact with the Polish and Ukrainian languages, which naturally resulted in numerous lexical influences from those languages. In the current paper, ca. 350 lexical borrowings are presented, which have been collected from Armeno-Kipchak texts from years 1559 to 1669.

